

شاهد مهر

بازشناسی معبد مهر مراغه

A brief study
about Mehr
temple in
Maraghe

میثم دقتی نجد، کارشناس
معماری

Meisam Deghati Najd
M_dnajd@yahoo.com

تصویر ۱

شهر تاریخی مراغه، با آثار متعددی از دوره‌های مختلف تا پیش از اسلام، همچون نگینی سبز در میان شهرهای شمال غرب ایران، مورد توجه باستان‌شناسان بوده و لایه‌هایی از تاریخ کهن بشری را در ساحل «چیچست» در سینه خود محفوظ داشته است. روستای «ورجوی» در ۶ کیلومتری جنوب مراغه به سمت تکاب و در حاشیه یک راه باستانی، دارای گورستانی تاریخی است که به شماره ۹۴۱۶ در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده و آثار موجود در آن - تا ۳ هزار سال قبل - انسان را با دنیای باستان آشنا می‌کند. این روستا در زبان محلی «ورجوی» نامیده می‌شود. «وهر» به معنای آفتاب و «اوو» در زبان ترکی آذری به معنای خانه یا جایگاه است.

نام «ورجوی» یا خانه آفتاب، نقش کلیدی در شناخت مفهوم این مجموعه دارد (عباسی، ۱۳۸۳). در محوطه این گورستان تاریخی و در پای آبی روان (که دیگر اثری از آن نیست)، نارونی کهنسال به طرز شگفت خودنمایی می‌کند. آنچه در پس این درخت نارون به شکلی رازگونه جلوه می‌نماید، حفره‌هایی دست‌کند در دل صخره‌ای از جنس شیست در قسمت زیرین معماری صخره‌ای گورستان است. این اثر تاریخی با دو عنوان «امامزاده معصوم» با شماره ۷۸۸ و «نیایشگاه مهری» با شماره ۳/۱۵۵۶ در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است (مخلصی، ۱۳۷۱). این بنا اولین بار توسط دکتر ورجاوند (۱۳۵۱) به طور

مختصر معرفی و پس از آن طی دو مقاله از دکتر شکاری نیری (۱۳۷۱ و ۱۳۸۵) به صورت کامل‌تری بررسی شد. براساس مقالات مذکور، این مجموعه بنا، همانند بسیاری از بناهای دوره‌های مختلف، کاربردهای متفاوتی داشته است. چنان‌که در خصوص علل رونق فضاهای صخره‌ای اعم از دهکده‌ها، دژها و معابد در دوره اسلامی در متون تاریخی مطالبی آمده که اشاره به مسکن و مأوا گرفتن سلاطین و ثروتمندان از ترس طوفان و بلایای آسمانی داشته است. از طرف دیگر، فرقه‌هایی از صوفیان و عرفا به تاسی از عزت‌گزینی پیامبر (ص) در غار به این پناهگاه‌ها روی می‌آوردند. نیایشگاه دارای دو قسمت عمده با پلانی کاملاً پیچیده است. عرض ورودی از ۴/۷۰ تا ۷/۲۰ متر متغیر است که

تصویر ۱: ورودی مجموعه صخره‌ای دست‌کنند که درخت نارون در پس زمینه آن نمایان است، عکس: نگارنده، ۱۳۸۹.

تصویر ۲: یکی از فضاهای معبد؛ بکر بودن دیوارها، کف و طاقچه‌های داخل دیوار تأمل برانگیز است، عکس: حمیدرضا صالحی، ۱۳۸۹.

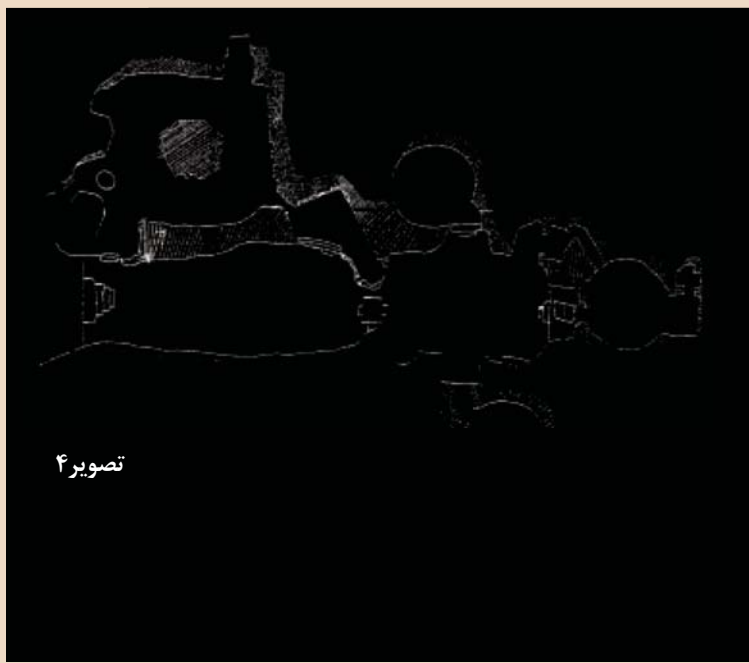
تصویر ۲

تصویر ۳

تصویر ۳: ستون سنگی کنده شده در دل زمین در مرکز یک فضای مجاور ورودی، عکس: حمیدرضا صالحی، ۱۳۸۹.

تصویر ۴: پلان شماتیک معبد مهري ورؤوی، مأخذ: آرشیو سازمان میراث فرهنگی، شهرستان مراغه، ۱۳۸۹.

تصویر ۴

با شیب کم به سمت داخل ختم می‌شود. پس از دالان ورودی، تالار مرکزی و فضاهای متعدد پیرامون آن مشاهده می‌شود. در ابتدای ورودی، گذرگاهی به قسمت الحاقی مربع‌شکل (احتمالاً متعلق به دوره اسلامی است) باز شده است که یک ستون صخره‌ای شش‌ضلعی، این فضا را به چهار قسمت - که بالای هر کدام یک نورگیر وجود دارد - تقسیم می‌کند. عنصر سازمان‌دهنده فضا در این مجموعه، تالار مستطیل‌شکل مرکزی است که با سه راه دسترسی، به بخش‌های گنبدی‌شکل سه‌گانه اطراف خود مرتبط است. اتاق مدور که یکی از جالب‌ترین قسمت‌های این نیایشگاه است؛ هم نشانه‌های سلسله‌مراتب میتراپی را دارد و هم آثاری از الحاقات و تزیینات اسلامی که

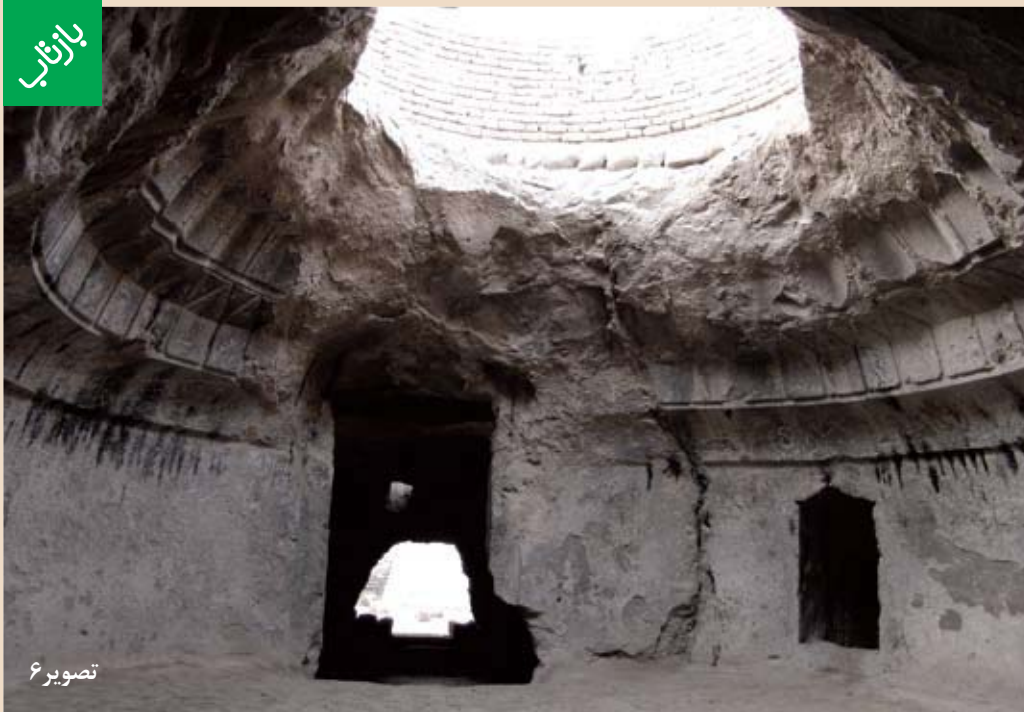

تصویر ۵

کیش مهر که اروپاییان آن را میترائیسم می‌خوانند، از دوران اشکانی تا قرن ۴ میلادی و سلطه رومی‌ها در سرزمین‌های اروپایی، رواج داشته است. با این همه در زادگاه آن که به گمان بسیاری محققان، ایران بوده، نشانه‌های اندکی برجای مانده است. کشف مهرابه ورؤوی در مراغه، سند بزرگی در تبیین تاریخ و تمدن ایران به شمار می‌رود.

The ethic of Mehr which is called Mithraism in Europe was pretty frequent since the time of Ashkanid dynasty, till the rulership of Romans in Europe. Despite many scientists consider Iran as the birthplace of Mithraism; there are few valid documents left in the area. Revealing the var'ovey mithraeum in Maraghe was a great evidence in defining the history and the civilized heritage of Iran.

مربوط به کاربرد این بخش از بنا برای مسجد و امامزاده و اقامتگاه صوفیان بوده است (شکاری نیری، ۱۳۸۵: ۱۱۷-۱۱۲). اخیراً در جانب شرق و غرب مجموعه، فضاهایی از دل خاک بیرون آمده که تاکنون اقدامی جهت شناسایی آن صورت نگرفته است. معماری زیرزمینی، به استناد نوشته‌های مورخان و باستان‌شناسان در ایران، مربوط به معابد دوره مهرپرستی بوده است که به دنبال یک تفسیر اسطوره‌ای از پیدایش حیات بر روی زمین، دل صخره‌ها را می‌شکافتند و عبادتگاه‌هایی به تقلید از اسطوره مهر می‌ساختند. معماری معابد مهر، به قرار نوشته‌ها و روایات تاریخی (آثار زیادی در ایران امروز از معابد مذکور برجای مانده و نمونه‌های مشهور آن نیز به اعتقاد محققان، به

تصویر ۶

تصویر ۵: قسمتی از فضاهای دست‌کند مهرابه؛ ساخت فضا به شکل غار در دل زمین، عکس: حمیدرضا صالحی، ۱۳۸۹.

تصویر ۶: سقف گنبدی شکل فضای دایره‌ای در انتهای تالار مرکزی همراه با آثار تزئینی دوره ایلخانی، عکس: نگارنده، ۱۳۸۹.

تصویر ۷

تصویر ۷: در انتهای فضای اصلی معبد با پوشش گنبدی، فرورفتگی محراب‌مانند، خودنمایی می‌کند، عکس: نگارنده، ۱۳۸۹.

کاربری‌های مذهبی دیگر تبدیل شده است) حاوی عناصری بوده که نمونه‌های آن را در معماری و تزئینات دوران بعد ایران می‌توان دید. گفته می‌شود بر سقف مهرابه‌ها، نقش‌مایه‌هایی از فرهنگ مهر مانند خورشید به عنوان منشأ نعمت‌های زمینی ترسیم می‌شده؛ که آثار آن به همراه دیگر نقوش در دوره‌های بعد، همچنان برجای مانده است. همانطور که شرح آن رفت، از معماری زیرزمینی به معابد مهری یاد می‌شود؛ زیرا هم تداعی‌کننده غاری است که مهر از آن زاده شده و هم ساخت دالان‌های تاریک و تالارهای نورانی، بر مهری بودن معابد صحنه می‌گذارد. چنانچه گفته می‌شود گذشتن از آنها و رسیدن به فضاهای نورانی، یادآور سیر و سلوک مهری است. نوچه مهر می‌بایست پس از

ریاضت‌کشی و گذشتن از تاریکی‌ها خود را برای رسیدن به مرتبه نور آماده نماید. کیش مهر که اروپاییان آن را میتراثیسم می‌خوانند، از دوران اشکانی تا قرن ۴ میلادی و سلطه رومی‌ها در سرزمین‌های اروپایی، رواج داشته است. با این همه در زادگاه آن که به گمان بسیاری محققان، ایران بوده، نشانه‌های اندکی برجای مانده است. کشف مهرابه ورژوی در مراغه، سند بزرگی در تبیین تاریخ و تمدن ایران به شمار می‌رود. از آنجایی که از یک دوره طولانی تمدن ایران، نشانه‌های زیادی برجای مانده، باید از اندک آثار آن حفاظت شایسته به عمل آورد تا با معرفی آن به رازهای تمدن پرشکوه ایران پی برد.

منابع

- شکاری نیری، جواد (۱۳۸۵) امامزاده معصوم و رجوی مراغه معبد مهرپرستی ایرانی و نشان‌ها در معابد اروپایی، مجله مطالعات ایرانی، سال ۵، شماره ۱۰.
- صالحی، حمیدرضا (۱۳۸۸) آرشیو پژوهشکده نظر، تهران.
- عباسی (باریشماز)، حیدر (۱۳۸۳) جاغیریلمامیش قوناقلا، چاپ دوم، نشر اوحدی، تهران.
- مخلص، محمدعلی (۱۳۷۱) فهرست بناهای تاریخی آذربایجان، سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.
- ورجاوند، پرویز (۱۳۵۱) نیایشگاه مهری یا امامزاده معصوم و رجوی، مجله بررسی‌های تاریخی، سال ۷، شماره ۵.